

וַיִּלֶךְ מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל. וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם, בֶּן מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה אָנֹכִי הַיּוֹם, לֹא אוֹכֵל עוֹד לָצֵאת וּלְבֹא, וְהָאֵמֶר אֵלַי לֹא תַעֲבֹר אֶת הַיַּרְדֵּן הַזֶּה (לא, א-ב).

רש"י: וַיִּלֶךְ מֹשֶׁה וגו'. לֹא אוֹכֵל עוֹד לָצֵאת וּלְבֹא – יכול שתשש כחו, תלמוד לומר 'לֹא כָהֵתָה עֵינִי וְלֹא נָס לַחֵה' (להלן לד, ז). אלא מהו לֹא אוֹכֵל? איני רשאי, שניטלה ממני הרשות וניתנה ליהושע. וְהָאֵמֶר אֵלַי – זהו פירוש לֹא אוֹכֵל עוֹד לָצֵאת וּלְבֹא; לפי שה' אָמַר אֵלַי. דבר אחר, לָצֵאת וּלְבֹא בדברי תורה. מלמד שנסתמו ממנו מסורות ומעיינות החכמה. אָנֹכִי הַיּוֹם – היום מלאו ימי ושנותי; ביום זה נולדתי וביום זה אמות.

הפירושים לפסוק ב מיוסדים כולם על סוטה יג, ב, למעט הדבור על "וְהָאֵמֶר אֵלַי". קיימים מספר נוסחים כאן ברש"י נבדלים בסדר דבריו. העתקנו לפי הנוסח שכנראה היה לפני רבי עובדיה מברטנורה ורבי אליהו מזרחי, ושהוא לכאורה המרווח. תחילה מפרש רש"י מדוע לא יוכל עוד משה לצאת ולבוא. וודאי לא מחמת זיקנה, שהרי "לֹא כָהֵתָה עֵינִי וְלֹא נָס לַחֵה". אלא, מפני שניטלה ממנו הרשות. מתי ובמה ניטלה? במניעתו מלעבור את הירדן.

זהו פירוש קרוב לפשוטו של מקרא, אולם עולה ממנו ש-ו"ו של "וְהָאֵמֶר אֵלַי" אינה חיבור גרידא אלא הוראתה 'כי', או בלשון רש"י, 'לפי ש-'. לכן נזקק רש"י אל "דבר אחר", לפיו "לֹא אוֹכֵל" אינו צריך הטעמה נוספת, שכן משמעו שמה שאינו כשיר "לָצֵאת וּלְבֹא", כי היציאה והביאה הן בדברי תורה ונסתם ממנו מעיין התורה. "וְהָאֵמֶר אֵלַי וגו'" נעשה אפוא היגד לעצמו ונימוק חדש מדוע תעבור מעתה ההנהגה ליהושע, ו-ו"ו של וְהָאֵמֶר היא ו"ו חיבור שכיחה.

הדיבור "אָנֹכִי הַיּוֹם - היום מלאו וכו'" חוזר לשני הפירושים ומסיימם, להוכיח שלא משום זיקנה מתקדמת לאיטה פרש אז משה, אלא משום מאורע מכון משמים לבו ביום: או שנסתמו ממנו מסורות ומעיינות החכמה, או שבאותה שעה ניטלה ממנו הרשות וניתנה ליהושע.

בניגוד לרש"י, אונקלוס מתרגם את "לֹא אוֹכֵל", "לית אנא יכיל" – 'לֹא אוֹכֵל' כמשמעו במקום 'לית לי רשות', איני רשאי. השווה תרגומיו ל"לֹא תוֹכֵל" למעלה יב, יז; טז, ה; יז, טו; ועוד. לדעתו משה "'לֹא [י]וכל" כפשוטו, מחמת זיקנה ולא משום העדר רשות. לתמיהת רש"י (והגמרא בסוטה) מן "לֹא כָהֵתָה עֵינִי וְלֹא נָס לַחֵה" ישיב אולי אונקלוס שעל אף שלא דעך משה כמצופה ל"בֶּן מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה", בכל זאת נזרק בו זיקנה דיה לעכבו מלהנהיג עם עצום ורב, כל שכן מלכבוש להם דרך בארץ אויב. מה עוד שלא ראוי היה שיחזיק בשלטון עד שייחלש לגמרי, וטוב עשה לפרוש בעודו בכוח, "עַד אֲשֶׁר לֹא תִחַשֵּׁד הַשָּׁמַיִם וְהָאָדָמָה וְהַיָּרֵד וְהַכּוֹכָבִים" (קהלת יב, ב). או שמא "לֹא כָהֵתָה עֵינִי וְלֹא נָס לַחֵה" רק בנס, ואין סומכים עליו.

מסתבר שאפילו רש"י לא פירש את שפירש מפני שאלת הזיקנה, אלא הוא בא ליישב קושיה סמויה קשה ממנה. והיא, מה פשר "וַיִּלֶךְ מֹשֶׁה"? מאן הלך ולאן, הלא מראש הספר עומד משה ומדבר "דְּבָרִים" "אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל" (למעלה א, א). אבן עזרא, רמב"ן, וחזקוני מסבירים כולם בסגנון דומה שעם פיזור האספה

הכללית הלך משה ממקומו אל השבטים במחנותיהם לדבר אליהם דברי פרידה. אפשר שרש"י דחה את הסברם כיון שתיאור נאומו של משה פה, "וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל", מקביל לגמרי אל שם, "אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל", ומשמע אפוא שמדובר באותו מעמד.

אך בשמואל ב טו, כד, תוך סיפור בריחת דוד ונאמניו מירושלים מפני אבשלום, נאמר: "וַהֲנִיָּה גַם צָדוֹק וְכָל הַלְוִיִּם אֹתוֹ נִשְׁאִים אֶת אֲרוֹן בְּרִית הָאֱלֹהִים, וַיֵּצְקוּ (=וַיַּצִּיגוּ; העמידו) אֶת אֲרוֹן הָאֱלֹהִים, וַיַּעַל אֲבִיתָר, עַד תֵּם כָּל הָעָם לַעֲבוֹר מִן הָעִיר". "וַיַּעַל אֲבִיתָר" משמעו 'הלך' או הסתלק, מעין "וַיַּעַל מִן הָאָרֶץ" (שמות א, י), ובא להסביר מדוע צדוק הוא שנשא את הארון בראש "כָּל הַלְוִיִּם" ולא אביתר אביו שהיה עד אז הכהן הגדול. לאן ולמה הסתלק אביתר? כותב רש"י על אתר, "אותו היום נסתלק מן הכהונה, ששאל באורים ותומים ולא נענה, ונכנס צדוק תחתיו. וכן שנינו בסדר עולם ובסדר יומא" (עג, ב; רש"י מזכיר את המאורע גם בברכות ד, א, ד"ה ואביתר).

מעתה יתפרש "וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה" כמו "וַיַּעַל אֲבִיתָר", שהסתלק או סולק מגדולתו. לכן הראה רש"י שלא תשש כוחו של משה, אלא "ניטלה ממנו" [הרשות וניתנה ליהושע], או "נסתמו ממנו מעיינות... חכמה", ממש ככל הקורה את אביתר, אשר הועבר ממשרתו מפני בנו ושלא נענה באורים ותומים. "הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה" שדיבר משה היו לפיכך התנצלות מדוע "וַיֵּלֶךְ".

יובן לפיכך מדוע אפילו בפירושו הראשון אין רש"י מסתפק בכך שנגזר על משה לא להיכנס לארץ ולכן לא יוכל אחר מעבר הירדן "עוֹד לָצֵאת וּלְבֹא". אלא, רש"י מדגיש ש"ניטלה ממנו" [הרשות וכו']. עונשו של משה לא היה בלבד שימות בערבות מואב ולא יראה את ארץ ישראל, אלא גם שירד מגדולתו. "יַעַן לֹא הֶאֱמַנְתָּם בִּי לְהַקְדִּישֵׁנִי לְעֵינַי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", אינכם מנהיגים ראויים, ו"לִכֵּן לֹא תָבִיאוּ אֶת הַקֶּהֱל הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָהֶם" (במדבר כ, יב). ולמעלה א, לח, "גַּם בִּי הִתְאַנַּף ה' בְּגִלְלָתְכֶם לֵאמֹר, גַּם אֶתָּה לֹא תָבִיא שָׁם. יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון הָעֹמֵד לִפְנֵיךָ הוּא יְבֹא שָׁמָּה; אֹתוֹ חֲזַק כִּי הוּא יַחֲלִינָה אֶת יִשְׂרָאֵל". יותר ממה שיהושע החליף את משה מפני שעל משה נגזר למות מחוץ לארץ המובטחת, משה מת מחוץ לארץ כדי שיהושע יכניס במקומו את ישראל לתוכה. ואפילו עוד בחיי משה, ביומו האחרון, ניטל ממנו השלטון ונמסר ליהושע.

שמא לכן פותח רש"י בדיבור, "וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה – וגו'", הנראה ריק מתוכן, שכן אליו יתקשר אל נכון כל המשך הפירוש. אולם בלאו הכי יש אומרים שדרך רש"י לשלב בפירושו את התיבות הראשונות של כל סדר, אמנם בדילוג על התחלות מעין "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה" היכן שבאו ללא פירוש (בניגוד, למשל, אל שמות יב, א).

ולולי דברי רש"י מזה ורמב"ן וסיעתו מזה, אבל אולי לדעת אונקלוס, הוראת "וַיֵּלֶךְ" היא 'המשיך', כמו "וַיֹּסַע אַבְרָם הַלּוֹךְ וְנִסְוֶע הַנִּגְבָּה" (בראשית יב, ט), או "וַיְהִי קוֹל הַשֹּׁפָר הוֹלֵךְ וְחֲזַק מֵאֲדָם" (שמות יט, יט). לאמור שאחר שסיים משה בסדר נצבים את משנה תורה ומוסרי ה', המשיך לדבר "אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל" דברים אחרים, דברי עצמו יאים לפרידה, פיוס והצגת יהושע מחליפו והתראה שירית וברכות. וראה ר"י בכור שור.

הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרף אשר בשעריך למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלהיכם ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת (לא, יב).

רש"י: האנשים – ללמוד, והנשים – לשמוע. והטף למה בא? לתת שכר למביאיהם.

מקורו בברייתא בחגיגה ג, א. "אם אנשים באים ללמוד, נשים באות לשמוע, טף למה באין? כדי ליתן שכר למביאיהן". כנראה שאלו על מטרות הבאת טף קטנים לגמרי אשר אינם ראויים ללמוד או לשמוע, ואילו ילדים קרובים להתבגר הם בכלל "למען ילמדו" והילדות בכלל "למען ישמעו". "גרף אשר בשעריך", אם זכר אם נקבה, מצורף בוודאי אל "האנשים והנשים".

ורש"י ביקש ליישב את הכפל "למען ישמעו ולמען ילמדו", הלא די היה לכאורה "למען" יחיד, ושייכתב, 'למען ישמעו וילמדו' ברצף, כעין שייאמר בפסוק הבא, "ובניהם אשר לא ידעו ישמעו וילמדו ליראה את ה' אלהיכם". אלא, שתי מגמות בכתוב לשני קהלים: נשים באות "למען ישמעו" את "דברי התורה" נקראים מפי המלך, בעוד אנשים "ילמדו" כלומר ידרשו את התורה הכתובה, כי מדין שומע כעונה כאילו קראוה בעצמם.

מעתה קשה היכן "למען" שלישי ומגמה שלישית בעבור הקהל השלישי, "הטף"? מה עוד שפירוט המגמות חוזר אחורה ופותח בשמיעת "הנשים" למרות שקדמו להן "האנשים" (ו בהכרח, כי למידה נוספת על שמיעה ולא תוכל להקדימה), אך בדילוג על הנוגע ל"טף". אלא, אין שום מגמה בהבאת הטף כשלעצמם, שכן מדובר כאמור בקטנים לגמרי. ובכל זאת יבואו "לתת שכר למביאיהם".

ויש להטעים שמאחר שייקהלו כל "העם, האנשים והנשים", בלאו הכי ייאלצו להביא אתם את הקטנים, באין מי שישמור עליהם מחוץ למקדש. יוקשה אפוא "למה בא הטף" בציווי מיותר לכאורה. והתשובה, "לתת שכר למביאיהם", כאשר הכורח הופך לקיום מצוה.